

– Kocsis más, mikor dirigál, és egészen más, mikor játszik, akkor megközelíthetetlen... Visszatérek a vázlatkönyvre, meg a kicsi lány zongorajátékára, azért mondtam el mindkettőt, hogy lássuk, hogyan lehet megközelíteni valamit, amikor az alkotónak van mondanivalója, amikor megtelik lélekkel. Egyébként – csak húzogatód a vonalakat.

– ... meg faragod a széklábat!

– ... meg faragom a széklábat! Igen. Nézz rá egy Rembrandt rézkarcra vagy rajzra, az öreg rabbira, vagy az aranysisakos férfira. Ugye, megtelik a lelked?... És nem tudhatod, mitől van ez a csoda... Én sem tudom, csak sejtem. A napokban egy hétig együtt voltam Marci unokámmal. A gyermek négy éves. Az ő gyermeki ösztönei hasonlóképpen működnek: órákig eljátszik a homokkal, várat épít, és egyszerűen csak megtelik a kicsi szíve mondanivalóval. Odafordul hozzám: „mit főztek neked? Én mit főztek neked?”

– Látod, János. Ezek a léleknek a nagy feredői...

– Igen, ezekért érdemes, ... meg a „széklábfaragásért” ...

TANDI LAJOS

Kass János évtizedei

SZÜLETÉSNAPI TÖREDÉKEK

„Műveld a csodát, ne magyarázd”

(Nagy László)

Az írás mottójául választott Nagy László-i sor nem véletlen: talán leghívebben fejezi ki *Kass János* ötvenéves alkotói munkásságát. Azt a hatalmas életművet, mely egészében és részleteiben is a XX. század második felének kiemelkedő teljesítménye, nemzetközileg jegyzett oeuvre, egy közelgő új évezred megsejtett mércéje. Visszatekintve az öt évtized konkrét alkotásaira, egymásra torlódnak a művek, találkoznak az időben, értelmezik egymást a térben, kapcsolódnak, vitáznak és feleselnek, hullámanak és kristályosodnak. Témák és technikák, műfajok és méretek, anyagok és technológiák ellentmondásai és szintézisei rajzolják meg a kikezdehetetlen és mércét állító pályaképet. Ebben a sokszínűségben és gazdagságban azonban nincs káosz. Összetartja és karakterizálja a sokműfajúságot és szerteágazó érdeklődést Kass János példamutató személyisége, tartásának ereje.

Kass művészete kettős kötésű. Részint közéleti, részint szellemi. Közéletisége mentes minden politikumtól, aktuális illeszkedéstől, kompromittáló törleszkedéstől, gerinchajlító kitérítésektől. Közéletisége *kizárólag erkölcsi tartalmú*. Ezt a morális tisztaságot és tartást ugyanolyan erővel táplálta Szeged, a gyerekkor városa, anyja kezének melege, a Móra-ásta avar sír csontjainak figyelmeztetése, mint 1944–45 telének „partizánakciói”, az együvértartozás tízparancsolata, az anyagot formáló korong törvénye, aztán azok az ötvenes évek és sorolhatnám... Szellemi kötődésének alappillére a *minő-*

ség, s az ehhez kapcsolódó humánium. Olyan szellemi Magyarország megbecsült polgára, ahol a „tisztiségeket” olyan nagyszerű személyiségek töltötték be, mint Ferenczy Béni és Szőnyi István, Barcsay Jenő és Illyés Gyula, Juhász Ferenc és Nagy László, Kondor Béla és Devecseri Gábor, Somlyó György és Bartók Béla, Faludy György és Határ Győző, Kodály Zoltán és Kurtág György. Ebben a közegben nem is lehet más a „tartózkodási engedély”, mint a források tisztasága és a minőség kikezdehetetlen mértékegyesége. Kass Jánosnak megadatott, hogy művészetében ez a közéleti elkötelezettségű humánium és a művészi minőség szintézise kora színvonalán valósulhasson meg. Ez a lenyűgöző szintézis, részleteiben rendkívül gazdag és színes tömörszerűség hitelesíti Kass művészi pályáját.

Majdhogynem jelképes is lehet, hogy egyik első, s azóta többször újraalkotott munkája Don Quijote alakja, Cervantes sokféleképpen értelmezhető figurája lett. Annak a változatlan népszerűségnek örvendő alaknak megalkotása, aki töretlen hittel és erkölcsi kódexének hűséges lovagjaként vívja látszólag szélmalomharcát, valójában küzdelmét önmegvalósításáért, küldetésének teljesítéséért. Don Quijote alakja jelképpé növekedett, de kissé naiv, mégis tiszteletet parancsoló, egyszer-egyszer megmosolyogni való, ám mégis irigylésre méltó személyisége ennek a századnak ellentmondásos viszonyai közepette a túlélés és megőrzés példája lehet. Kass szikár lovagja rajzban és rézkarcban szinte tizenévenként újraalkotott kóbor harcosa áttételes önportré, a hűség és hit, a következetes emberség és céltudatos hivatás eszményképe.

Nehéz elgondolni, mi várt a szinte teljes alkotói vértetben pályát kezdő művészre az ötvenes évek legelején. Akkor, amikor a „fényes szelek” csodája kicsorbult a politika durva köszörűjén, amikor meghasonlott egy háború előttről átmertett nemzedék, amikor a hátrországba, a gyerekirodalomba, a könyvillusztrálás terepére húzódtott vissza akinek freskót kellett volna festenie, köztéri szobrot mintáznia, regényt és élestöltetű verset írnia?! Kass Jánost, ezt a varázslatos kezű, bravúros technikájú rajzolóművészt is beskatulyázták volna a megbízható könyvillusztrátor skatulyájába. Kapta is a feladatokat bőséggel, hiszen a főiskola végeztével az ötvenes évek első felében közel ötven könyvnek volt társszerzője. Olyan mesterek írói világát fordította a rajz nyelvére, mint Mikszáth Kálmán és Móricz Zsigmond, Illyés Gyula és Jókai Mór, Karinthy Frigyes és Veres Péter, Móra Ferenc és Kisfaludy Károly, Gárdonyi Géza és Krúdy Gyula... Valamennyi találkozás szellemi töltekezés is, táguló világ, térbeli és időbeli kirándulás, magyarságpróba és grafikai feladat. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy Kass János könyvészeti munkásságának bibliográfiája közel 450 címet jegyez. Ennek a szinte önálló életműnek elemzése külön tanulmány feladata lehet.) Könnyen hihetnénk, hogy ez az illusztrátori munka teljes egészében lekötötte a pályakezdő grafikust. De nem! Dolgozott és töltekezett, készült a későbbi feladatokra. Van egy nagyszerű sorozata, melyet joggal nevezhetünk „szürke mappának”. Ennek lapjai azt a párárt, a felhős, borús ködöt, szitáló zilánkos esőt, azt az éles kontúrokat leplező, mégis drámai jeleneteket őrzik, melyek a forradalmat megelőző időszakban már érzékelhetőek voltak, s a november 4-ét követő hónapokban vettek tragikus felhangokat. A keserű, fájdalmas és kiszolgáltatott „ködlovasok” és társaik kiüresedett utcákon aknaszaggatta játszótereken, hideg börtönműhelyekben, veszthelyeken néznek szembe kivégzőosztaggal, szenvedik el a testvérgyilkosság rettenetét, varrják végtelen szállal reménységük Ariadné-álmait, fürkészik távcsővel a végtelen messzi felvillanó fényeit, vagy furulyájukból csalják elő a remény félénk dallamait, miközben fölkasztott barátjuk, szellemi tettestársuk hulláját lóbálja felettük a novemberi meg decemberi, meg

márciusi meg jövő évi szél... Megrendítő az a bátorság és tiszta fogalmazás, mely ezekről a lapokról sugárzik. Sugárzik annak ellenére, hogy ködök, nagy semmik, kiüresedett terek és homályba vesző remények palackpostáival állunk szemben. Talán éppen ettől a feloldhatatlan görccstől, a situációk biblikus méretű, feszítő ellentmondásaitól lesznek ezek a lapok drámai sűrítmenyei az ötvenes évek második felének. Egy bátor és tiszta krónikás üzenetei a jövőnek...

A hatvanas évek a metamorfózis és a könyv jegyében telnek. Kulcsműve a Cantata Profana. Bartók Béla alkotásának felfedezészámba menő élménye és Juhász Ferenc hatvanas évek elején megjelent eposza katartikus élményt jelent Kass számára is. Nem a szolgálai módon felhasznált elemek és motívumok okán, sokkal inkább a továbbgondolás, a szellemi azonosulás, a metamorfózis vállalása jogán. Juhász Ferenc műve, *A szarvassá változott fiú kiáltozása a titkok kapujában* című eposz továbbgondolja Bartókot, saját korával szembeesíti, saját életét teszi a korszak mérlegére, nemzedékének hivatástudatát és sodródását modellálja. Bartók és Juhász éppúgy európai teljesítményt mutat föl, mint a több szarvasrajzot és rézkarcot készítő Kass János. Bartók tiszteletlen nagyrabecsülése, Juhász barátsága és hittétele egyaránt megjelenik a „Szarvasos nemzedék” emblémájának tekinthető grafikán. Így lehet műve a legteljesebb szintézis: egyszerre a bartóki erdő-élmény és a juhászi nagyváros-dzsungel kihívása, az új terepek felfedezésének kényszere és élménye. Kass Cantata-lapja immár mementó is, egy jobb sorsra érdemes, európai közegben gondolkodó szellemi szabadcsapat emlékműve. Ágaskodó szarvasa csak látszólag kecses erdei vad, a szabadság megtestesítője, a törékeny szabadság szimbóluma. Valójában esendő állat, a célkeresztnek kitett élet-partizán, a felismert és föl vállalt történelmi küldetés menekülője.

Eddig persze el kell jutni, s nemcsak szellemi értelemben. Kass János a hatvanas évek első éveit Lipcsében töltötte. Az egyik legrangosabb európai könyvműhely és iskola, a Grafika és Könyvművészeti Főiskola Könyvművészeti Tanszékének aspiránsa volt. Két esztendő tapasztalatait kötetben tette az asztalra: József Attila néhány versének – Mama, Éhség, Külvárosi éj, A Dunánál, Esmélet – tökéletes tipográfiai, képi és könyvvezérelési egységet megteremtve. (Ez a tipográfiai munkásság – könyvtervezés, címlaprajz, betűmetszés stb. – olyan csúcspontban teljesült ki, mint az Új Írás tíz éves művészeti vezetése alatt készült számainak színvonala.) Valamennyi könyvvezérelési munkájának alapja és lényege az írói gondolat minél tisztább világra segítése, minél élményszerűbb megjelenítése. A tiszta betűkép, az olvashatóság, a betűtípus és tükör megválasztása. Ebben az időben tanít tipográfiai-könyvtervezői ismereteket az Iparművészeti Főiskolán, ekkor készít emléklapot Misztótfalusi Kis Miklósnak és Kner Imrének, sorozatot a megújuló nyomdának, írásokat fogalmaz a könyvcsinálás új kihívásáról. (Ennek teljes föltárása és elemzése újabb külön tanulmány feladata lehetne.) Ha a hatvanas évekről szólnak, nem maradhat ki Kass egyik legnépszerűbb és legizgalmasabb vállalkozása, Balázs Béla–Bartók Béla: *A kékszakállú herceg vára* című művének grafikai metamorfózisa. Mert nem nevezhetjük egyszerű illusztrációnak azt, ami Kass műhelyéből kikerült. A Kékszakállú kilenc lapos sorozata a maga kék-vörös, vörös-fehér, kék-fehér, fekete-arany drámájával a férfi-nő kapcsolat megannyi gyűlölködés és szeretet kapcsolatára ad kemény választ. A kapcsolatok ellehetetlenülése és szükségessége, hiánya és túlcsoportosulása, nyíltsága és kapuk mögé zártsága – egyszerűen titkai – megfejtésére vállalkozott. Nem is akármilyen sikerrel. Kass még 1956 telén készített egy reveláció erejével ható, tüntető szellemű plakátot Lawrence Olivier világhírű Shakespeare-filmjéhez, a Hamlethez. A fiatal királyfi előre nyújtott, keresztet formáló

kardja kettős jelképe lett 56 szellemiségének, emlékének. Amikor Madách *Az ember tragédiája* című drámájához fogott, ennek a kérdésnek is ott kellett lebegnie előtte, kiegészítve a madáchi intellemmel: „Ember küzdj, és bízva bízzál!” Így lett teljes a hatvanas évek nagy grafikai sora: Kékszakállú és *Tragédia*, József Attila és *Cantata*, Mózes és Szent György.

A hetvenes évek elején az addig szinte kizárólag grafikusként ismert Kass János re-veláció erejű plasztikai sorozattal lepte meg a szakmai és laikus közönséget. Ez a vállalkozása is az említett kettős kötődésből, a közéleti affinitásból és szellemi kapcsolattartásból táplálkozott. Egyre szorongatóbbnak érezte az elidegenedés, az elmagányosodás, a kapcsolatvesztés érzését. Mindinkább elhatalmasodni látszott az egyéniség háttérbe szorítása, az egyenábrázatok megjelenése, az elszürkülés veszélye, a nyílt tekintetű, de különös személyiségek szellemi emigrálása. S kitalált egy különös akciót. Műanyag egyen-fejeket préseltetett. Egyforma, típusos emberarcokat. A tömeg arctalan képzetét keltő kozmikus bábukat. Borzongató, úrbéli tömeg képzetét keltették a százával préselt fejek. Odaadta ezeket az egyen-fejeket barátainak: karakterizálják, adjanak hozzá valamit személyiségükből, lelkesítsék át a rideg műanyagot. Több mint kétszáz pályatárs bizonyította, nincs veszve minden, van esély a túlélésre, remény az elvesztett humanum visszaszerzésére. Ezek a fejek ma Juhász Ferenc és Nagy László verseit, Örkény István, Karinthy Ferenc és Kurtág György feljegyzéseit, Reich Károly és Darvas Árpád rajzait őrzik. Egy másik csoport pedig Kass leleménye révén századunk típusait sorakoztatja fel: rózsát és kést helyez a szájba, bukósisakba és napszemüvegbe öltözteti, lyukkártya-szalaggal és buborékokkal béleli, töviskoszorút helyez koponyájára és célkeresztet rajzol homlokára, igazgyöngyöt ragaszt szeme sarkába és elnevezi Hajnal Gabriellának, személyigazolvány-számot üt homlokára és Önarc képre kereszteli. Egy szóval elkészíti a hetvenes évek szellemi panteonját, izgalommal és reménykedve, bizalommal és kritikusan. Ezek a fejek üzenetek és jelzések – a XX. század végének tömegéből felfénylő esélyek – olyanok, mint a kínai hadsereg homokkatonái, több ezer év távolából.

A hetvenes évek másik nagy vállalkozása Shakespeare *Hamletjének* színes rézkarc-sorozata: tizenöt szellemi kirándulás, világmagyarázó filozofikus forgatag. A jelentekekhez tudniillik Kass kísérorajzokat készít, melyek átfogják a világ művészettörténetének és filozófiájának minden lényeges elemét. Így válhat Shakespeare műve – túlmutatva a drámán – évszázadokat, évezredek magába olvasztó XX. századi művészi vallomássá. Ezért lehetett oly sikeres, hogy az angol nyelven is megjelenő *Tragédia* párjává válhatott.

Ha a nyolcvanas évek grafikai lapjait vesszük sorra, elsőként a *Psalmus Hungaricus* toll- és színes ceruzarajzait kell kiemelnünk. Kecskeméti Vég Mihály 55. zsoltárának sorai és Kodály emelkedett kórusművének dallamai válnak vonalakká, drámai jelentekekké Kass rajzain: „Istenem Uram kérlek tégedet / Fordítsd reám szent szemeidet / Nagy szükségemben ne hagyj el engemet / mert megemészti nagy bánat szívemet.” Kass jól tudja, az embereket, kivált az alkotó elméket elsősorban az egyetemes emberi értékekhez és nemzetükhöz való viszonyuk minősíti. Ebben a sorozatban a kettőnek magas színvonalú szintézisét adja. Olyan természetességgel vállalja föl e nép történelmét, erényeivel és bukásaival, mai szorongásaival és holnapi reményeivel, ahogy csak a legemelkedettebb művészek tették: „A művésznak, alkotónak joga van a felszabadult alkotáshoz, az örömhöz, a repüléshez, gondolatainak anyagban való megvalósításához.

Joga van, mert a művész felfokozottabban érzi, de nemcsak érzi, művekben ki is tudja fejezni az őt megszüelő, az őt önmagából kitermelő, az őt körülvevő társadalom gondjait, vágyait, jövőjét.”

A nyolcvanas–kilencvenes évek átvezető időszakának két rendkívül fontos munkája van. Mindkettő összefügg a rendszerváltozással és az azt párhuzamosan érzékelhető „olvadással”. Így kerülhetett először magyar könyvszeretők kezébe Faludy György versfordításainak vaskos gyűjteménye és Határ Győző több munkája. S ezekben Kassnak nemcsak nagy, de művészi szempontból is elévülhetetlen érdeme van. Néhányan már megkérdezték, vajon nem plágium-e Kass részéről, hogy Határ Győző műveihez nem kisebb mester, mint Dürer metszeteit használta, majd a Faludy-illusztrációk egyetlen motívumra felfűzött emblémasorozatok-e! Aki ismeri Kass életművét, szellemi tájékozódási pontjait, irányítót, azok nem kérdezhetnek ilyet. Mert egyértelmű, hogy a XXI. század küszöbén alkotó művész sem függetlenítheti magát a megelőző korok alkotásaitól. Ha Kass belerajzol Dürer metszeteibe, továbbgondolja annak századokkal korábbi felvetéseit. Ha Faludy György fejére komponál saját vagy műtörténeti jeleket, akkor kérdéseket fogalmaz, helyettünk és nekünk. Nem lehet véletlen tehát, hogy az eredeti Faludy-illusztrációk tovább éltek, s a költő tizennyolc új verset írt, éppen a grafikák hatására. S akkor még nem beszéltünk a Biblia grafikai megjelenítéseiről; az orvosportrékról, vagy éppen a japán haiku-transzformációkról. S ez már a kilencvenes évek világa, a letisztulás, a végsőkig való szikár fogalmazás időszaka. Annak a felismerésnek szellemében és jegyében, hogy a végső igazságok a legegyszerűbb szavakkal kimondhatók, a legtisztább formában megfogalmazhatók, a legegánsabb vonalakkal fölrajzolhatók. Ám ehhez szüksége van hetven év élettapasztalatára, a fél évszázadnyi művészi munkára, töretlen erkölcsi tartásra és közösségi bizalomra. Mindarra, ami Kass Jánosra és művészetére jellemző. Boldog lehet, kit barátjának tekint: büszke, ki alkotásait szereti és ismeri: s megnyugvással nyugtázzhatja mindenki, hogy élnek közöttünk olyan európai mértékkel mérhető művészek, akiknek alkotásai nem csupán beépülnek az egyetemes művészet legprogresszívebb vonulataiba, de őrzik magyarságunk megannyi színét, értékét.

